چیڕۆكنووسانی دوای ڕاپەڕین لە كتێبی كاروانی چیڕۆكی كوردیدا.. سەدیق سەعید ڕواندزی

چیڕۆك وەك ژانڕێكی هونەری نوێ و هاوچەرخ، مێژوویەكی درێژی نییە و سەرەتاكانی دەركەوتنی لە ئەدەبی جیهانی، بۆ سەرەتاكانی سەدەی نۆزدەیەم دەگەڕێتەوە و لە ئەدەبی كوردیشدا، هێشتا تەمەنی دەركەوتنی ئەو ژانڕە، لە هەشتا ساڵێك تێپەڕی نەكردووە، ئەمەش پەیوەست بە چیڕۆكی لە (خەوما)ی (1) جەمیل سائب، بەڵام چیڕۆكی فۆلكلۆری و میللی كە دەچنە خانەی ئەدەبی سەرزارەكییەوە، مێژووەكەی بۆ هەزاران ساڵ بەر لە ئێستا دەگەڕێتەوە و ئەم ژانڕە، تایبەتمەندییەكی نەتەوەیی جیاوازی هەیە و چیڕۆكی میللی و حیكایەتی كۆن، ڕەنگدانەوەی واقیعی كۆمەڵایەتی و فەرهەنگی نەتەوە جیاوازەكانە. لەو ڕوانگەیەوە لە ئەدەبی كوردیش، چەندین داستانی كۆن و چیڕۆكی كۆنی كوردەواری هەن، كە تەماكانیان لە ئەفسانە و پاڵەوانسازیی و ڕووداوی خەیاڵی پێكهاتووە و تاكو ئێستاش ماونەتەوە و لایەنێكی گرنگی ئەدەبی سەرە زارەكی و نەنووسراو پێكدەهێنن، كە هاوتەریب لەگەڵ ڕەوتی مێژوویی نەتەوەیی ئێمە، لە ڕێگەی گێڕانەوە نەوەی دوا نەوە ماونەتەوە. لەبەرەوەش ئێمە لە بەردەم دوو جۆر ژانەی جیاواز داین، كە ئەوانیش چیڕۆكی میللی و كۆن لەگەڵ چیڕۆك بە مانا هونەرییەكەیەتی واتا چیڕۆكی نوێ و هاوچەرخ. لە نێوەندی ئەدەبی كوردیدا، بە تایبەتیش لە میانەی ئەو باس و توێژینەوانەی لە بارەی چیڕۆكی هاوچەرخی كوردی دەنووسرێن، زۆرجار مێژووی سەرهەڵدانی هەردوو ژانڕەكە تێكەڵ دەكرێت و كاتێ لە بارەی چیڕۆكی نوێوە دەدوێن، باس لەوە دەكەن كە هەزاران ساڵە ژانەی چیڕۆك لە ئەدەبی كوردیدا هەیە(2)، كە لە لە ڕاستیدا ئەم بۆچوونە، تا ڕادەیەك جۆرێك لە گیروگازی تێدایە، چونكە ناكرێ ئەم دوو ژانڕە تێكەڵ بكرێن. مامۆستا فەرهاد شاكەلی، لە كتێبەكەی خۆیدا بە ناوی (گێڕانەوەی مۆدێرنی كوردی)(3) چیڕۆكی نوێی كوردی، بە گێڕانەوەی مۆدێرن ناساندووە، بەمەش جۆرە دابڕانێكی مێژوویی و فەرهەنگی و زمانی لە نێوان ئەم دوو ژانڕەدا كردووە. بێگومان چیڕۆكی كوردی لە ڕووی ڕووخسار و ناوەڕۆك و تەماوە، ڕەنگدانەوەی واقیعی كۆمەڵایەتی و ژیاریی و سیاسی كۆمەڵگەی كوردی بووە لە ڕابردوودا، بەو مانایەی لە هەر قۆناغێكدا، كێشە و بابەتە كۆمەڵایەتی و پەروەردەیی و

سیاسییەکان، ناوەڕۆکی چیرۆکەکانیان پێکهێناوە، وەك ململانێی جووتیار و دەرەبەگەکان لە چیرۆکی ساڵانی چل و پەنجاکان، یان بە سیاسیکردن و بە سومبلکردنی چیرۆك لە قۆناغەکانی تێکۆشانی سیاسی و چەکداری کورد، لە نیوەی دووەمی هەفتاکان تا ڕاپەڕین.
لە دوای ڕاپەڕینەوە، نەوەیەکی نوێ لە سەر ئاستی ژانڕە ئەدەبییەکان، لە نەویشیاندا چیرۆکنووسین دەردەکەوێت، بەڵام ئەم نەوەیە، لە ڕووی شوناسی ئەدەبییەوە، وەك پێویست ناسنامەیەکی دیاریکراوی نییە، بەڵکو دەقەکان لە سەر ئاستی نووسینی کەسین، ئەمەش پەیوەندی بە دوو هۆکارەوە هەیە، یەکەمیان: کرانەوە و ئازادی دوای ڕاپەڕین و سەربەستی لە نووسین و دەربڕیندا، پێچەوانەی ساڵانی بەر لە ڕاپەڕین، دووەمیان: بوونی سۆسیال میدیا، وەك سەکۆیەکی پەرت و ئازادی نووسین، کە ئەمانە هۆکارن بۆ ئەوەی ئەم نەوەیە، وەك نەوەکانی پێشووی چیرۆکی کوردی وەك نەوەیەکی دیاریکراو خاوەن شوناسێکی کۆمەڵی نەناسرێن. زەمەنی ڕاپەڕین، نزیك دەبێتەوە لە چوار دەیە، هەریەك لەو دەیانە، لە ڕووی تێما و بابەتی ژانڕە ئەدەبییەکانی دوای ڕاپەڕین، هەڵگری ئەدگاری ئەدەبی و هونەری جیان. لە دەیەی یەکەمدا، بە هۆکاری شەڕی ناوخۆ و جێهێشتنی نیشتمان، کۆچ و نامۆبوون و دوورکەوتنەوە و دابڕان و نەهامەتییەکانی ڕێگەی کۆچ دەبنە بابەت، لە دەیەی دووەمدا کە هاوتای ڕووخانی دەسەڵاتی بەعس، تێمای چیرۆکی ئەم نەوەیە، زۆرتر بەرەو خودگەرایی و خەیاڵسازیی دەڕوات، لە دوو دەیەی کۆتاییدا، بەو پێیەی کۆمەڵێك ڕووداوی سیاسی و نەتەوەیی ڕوودەدەن، ئیدی جۆرێك لە بەرکەوتن و دابڕانی ڕوحی لە نێوان مرۆڤی کورد و نیشتمان و ژینگەی ژیان دروست دەبێت. بۆیە بە گشتی سیمای چیرۆکی ئەم نەوەیە، پتر بەر ئاراستەی نامۆبوون لە نیشتمان و بێهوودەیی و پرسیار لە بارەی ماهییەتی شۆڕش و ڕاپەڕین و ئازادی و مافی تاك دەچێت. هەڵبەتە تاکو ئێستاش لە ڕووی زەمەنی و پۆلێنبەندی مێژووییەوە، قۆناغێك بۆ نەوەی ڕاپەڕینی چیرۆکی کوردی دیاری نەکراوە، وەك ئەوەی پێشتر بۆ چیرۆکی کوردی لە نێوان ساڵانی 1925 تاکو 1950 و 1950 تاکو 1960 و 1960 تا 1970 ولە 1970 تا پێش ڕاپەڕین دیاریکراوە. لە بەرگی دووەمی کتێبی کاروانی چیرۆکی کوردی(4)، کە بە هەردوو بەرگەکەیەوە لێکۆڵینەوەیەکی وردی مێژوویی و بابەتی قۆناغەکانی چیرۆکی کوردی هەر لە سەرەتاوە تاکو ڕاپەڕینە، تەنها بە چەند لاپەڕەیەکی کەم و سنوردار، تیشك خراوەتە سەر ئەو قۆناغەی چیرۆکی کوردی، واتا دوای ڕاپەڕین کە نزیك بە چوار دەیەیە. هەڵبەتە ڕەوتی گەشەکردنی چیرۆکی کوردی دوای ڕاپەڕین، بەراورد بە ژانڕی شیعر لە هەمان قۆناغدا، ڕەوتێکی

هونەریی پێشکەوتووە، چونکە گەر دوای ڕاپەڕین شیعر بە جۆرێك لە جۆرەکان، لە سەر دەستی نەوەی شاعیرانی دوای ڕاپەڕین کاڵببێتەوە و ئەو پێگە و بایەخەی جارانی نەمابێت، ئەوا بە پێچەوانەوە چیرۆك و ڕۆمانی نەوەی دوای ڕاپەڕین، هونەریترن. لە دوای ڕاپەڕینەوە، ئەمە دەبیچ دوو شوناس لە یەکتری جیا بکەینەوە ئەوانیش (چیرۆکی دوای ڕاپەڕین) و (نەوەی دوای ڕاپەڕینە) کە ئەمە مەبەستمان ئەمەی دووەمیانە. لە بەرگی دووەمی کتێبی کاروانی چیرۆکی کوردیدا، نووسەر کەی چیرۆکەکانی چیرۆکنووسانی بەر لە ڕاپەڕینیشی خستۆتە نێو ئەم قۆناغە، کە ئەمەش بە بڕوای ئەمە جۆرە گیروگازێکی زەمەنی و مێژوویی و نەوەیی دروست دەکات، چونکە نەوەی دوای ڕاپەڕین، ئەو نەوەیەیە کە لە دوای ڕاپەڕین چیرۆکیان نووسیوە، نەك چیرۆکنووسێك کە لە ڕووی قۆناغی هونەرییەوە سەر بە نەوەی شەستەکان و هەفتاکانە و لە دوای ڕاپەڕین بەردەوام بووە لە چیرۆکنووسین. ئەم تێکەڵکارییە لە ڕووی پۆلێنبەندی، هەروەها دیاریکردنی شوناسی نەوە لە ڕووی بایۆگرافییەوە، نەك شوناسی دەق لە کتێبی کاروانی چیرۆکی کوردیدا، گرفت بۆ ڕێزبەندکردنی قۆناغەکانی چیرۆکی کوردی دروست دەکات، چونکە ناشێ بەرهەمەکانی نەوەی دوای ڕاپەڕین، بخەینە تای تەرازووی نەوەی شەستەکان و بە یەکەوە بە قۆناغی دوای ڕاپەڕین هەژماریان بکەین. بۆیە لەم ڕووەوە نووسەری کتێبی کاروانی چیرۆکی کوردی، کە بێگومان زۆر لە ئەمە شارەزاتر، وردتر و بەتواناترە، دەبوو ئەم دوو شوناسەی لە یەکتری جیاکردباوە، بەو مانایەی ناکرێت شێرزاد حەسەن و مامۆستا حوسێن عارف، لەگەڵ کارزان عەلی و هێمن محمود بە نموونەی کە دوو چیرۆکنووسی زەمەنی دوای ڕاپەڕینن، هەموویان بە یەکەوە وەك قۆناغی دوای ڕاپەڕین بناسێنرێن. لە ڕاستیدا بە پۆلێنکردنی نەوەکان لە ئاستی نووسیندا، ئەوا دەبێ نەوە وەربگرین نەك تەکست، بۆیە ئەو چیرۆکانەی نووسەرانی بەر لە ڕاپەڕین نووسیویانە، ناچنە نێو ئەو قۆناغبەندییەی ئەمەوە، بەڵکو تەنها ئەو چیرۆکنووسانەی دوای ڕاپەڕین دەگرێتەوە.

سابیر ڕەشید لە کتێبەکەی خۆیدا، لایەکی کەمی بە خێرایی لەو نەوەیە کردۆتەوە، کە هەڵگەی تایبەتمەندی و ئەدگاریی هونەری خۆیانن و دەتوانین وەك قۆناغێکی سەربەخۆی چیرۆکی کوردی ناوزەدی بکەین، بەڵام هەر چوار دەیەکەی دوای ڕاپەڕین، ناچنە نێو یەك خانەی مێژووییەوە، چونکە چیرۆکی هەر یەك لەو دەیانە جیاوازن لە یەکتری وەك ئەوەی لە دوای پێشکەوتنە ژیاریی و تەکنەلۆژییەکان و دەرکەوتنی ژیری دەستکرد و پێشکەوتنە زانستییەکان لەم ساڵانەی دواییدا، تەمای چیرۆکی ئەم نەوەیە، بەرەو جۆرێك لە خەیاڵی زانستی، کاریگەرییەتی دنیای تەکنەلۆژیا و شاشە بە سەر مرۆڤ و بەڕێبەت

بوونی دەردەکەون، پێچەوانەی سەرەتای ڕاپەڕین، کە بابەتەکانی کۆچ و جێهێشتنی نیشتمان و دابڕان و ئەو ڕووداوە سیاسییانەی لەکوردستاندا ڕوویاندا، لەنێوشیاندا شەڕی ناوخۆ، دەبنە تەمای چیڕۆکەکان. هەروەها دیارترین جیاوازیی و دابڕان لە ڕووی گوتارو ناوەڕۆکەوە، کە نەوەی دوای ڕاپەڕینی چیڕۆکی کوردی لە نەوەی پێش ڕاپەڕین جیا دەکاتەوە ئەوەیە، کە لە چیڕۆکی ئەم نەوەیەدا، چیتر وێنەی کورد لە ئاستی تاك و کۆدا، واتا وەك تاك و وەك نەتەوەش، وێنەیەکی سیاسی و شۆڕشگێڕیی و نەتەوەیی نییە و شاکاس و قارەمانی چیڕۆکەکانیش، چیتر کەسانی ئەفسانەیی و سوپەرمانی و بێ شوناس شۆڕشگێڕ نین، بەڵکو وێنەکە لە چیڕۆکی ئەم نەوەیەدا، زۆر کەسی و تایبەتی و دەروونی دەبێتەوە و لە هەندێ چیڕۆکدا، نیشتمان بەر ڕەخنە و توانج و بەکاریکاتێرکردنیش دەکەوێت، ئەمەش پەیوەندی بەو دۆخە نائومێدییەوە هەیە، کە بەداخەوە لە دوای ڕاپەڕینەوە دێتە ئاراوە. هاوکات بە گەشەکردنی زیاتری لایەنی ژیاریی و زانستی کەمێگەش، ئیدی خەیاڵی زانستی و تەمای نامۆ و وێنەی سوریالی و ڕیالیزمی سیحری، دەبنە بەشێك لە تەما و وێنەی چیڕۆکەکان، چونکە وەك وتمان چیتر ڕووداو لەو قۆناغەدا، ڕووداوێکی سیاسی و نەتەوەیی نییە. بە گشتی چیڕۆکنووسانی دوای ڕاپەڕین، لە هەر چوار دەیەکەوە، بە هەموو شێوەیەك لە ڕووی دەقەوە، جیاواز دەکەونەوە لە قۆناغی پێش ڕاپەڕین، بۆیە قۆناغی دوای ڕاپەڕین، دەبێ وەك قۆناغێکی دابڕاو، جیاواز، کە هەڵگەی ئەدگاری هونەریی و ئەدەبی و سیاسی خۆیەتی، ببینرێت و پۆلێن بکرێت و لە ڕووی کۆنەلۆژییەوە، وەك تەواوکەری قۆناغی هەشتاکان و پێشووتری ئەدەبی کوردی و چیڕۆکی کوردی لە ڕووی ناوەڕۆکەوە نەبینرێت. بۆیە دەکرا لە بەرگی دووەمی کاروانی چیڕۆکی کوردیدا، دەیان لاپەڕە بۆ ئەو قۆناغە و چیڕۆکنووسە گەنجەکانی دوای ڕاپەڕین تەرخان کرابا، کە وەك وتمان بەراورد بە نەوەی شیعری هەمان قۆناغ چیڕۆك لە شیعر هونەریتر و داهێنەرانەترن. دواجار دەمەوێ ئاماژە بەوە بدەم، هەردوو بەرگی کاروانی چیڕۆکی کوردی، شایەنی خوێندنە و نرخاندنە، ئەم کارەی نووسەری ئەم کاروانە، لە توانای تاکە لێکۆڵەرێك نییە، بەڵکو کاری دەزگا و ئەکادیمیا و نێوەندێکی ئەدەبییە، چونکە ئەوەندە ورد و مێژوویی نووسراوە، بۆیە کارەکەی جێگەی نرخاندن و خوێندنەوە و بایەخ پێدانە و سەرچاوەیەکی هەرە بەرفراوانی ژانەی چیڕۆکە لە ئەدەبی کوردیدا.

پەراوێزەکان:

1_ زنجیرەی شاکارنووسانی کورد، جەمیل سائب، ئازاد حەمە شەریف،

د□زگای موکریانی، 2012 .
2_ چیڕۆکی کوردی و ڕاستکردنەوەی هەڵەیەك، سەدیق سەعید ڕواندزی، ماڵپەڕی ئەدەبی دەنگەکان.
3_گێڕانەوەی مۆدێرنەی کوردی، فەرهاد شاکەلی، وەرگێڕانی، محمەد خزری ئەقدەمی، ساڵی چاپ، 2021_
4_ کاروانی چیڕۆکی کوردی، بەرگی یەکەم و دووەم، نووسینی، سابیر ڕەشید، ساڵی چاپ_ 2026.